

СРПСКА ДЕСПОТОВИНА КАО ДРУШТВО НА ГРАНИЦИ У АНТИОСМАНСКИМ КРСТАШКИМ РАТОВИМА И ПЛАНОВИМА (1402–1459)

Резиме

Рад анализира политичко–верске процесе на источној граници хришћанства у 15. веку и улогу Српске деспотовине у њима. Деспотовина се посматра кроз концепт друштва на граници у склопу планова за покретање крсташког рата против Османлија. Статус друштва на граници подразумева ширење појма границе изван стриктно политичких оквира и укључивање верских и културних фактора у њено дефинисање. Таквим приступом, може се пратити идеологија границе Деспотовине, уклопљене у идеју о јединственој граници хришћанства, тзв. *бастииону хришћанства*. С обзиром на то да су носиоци крсташке идеје у 15. веку пре свега били папство и Угарска, рад прати односе Српске деспотовине са њима и утицај крсташке идеје на обликовање тих односа.

Кључне речи: друштво на граници, српска деспотовина, Османско царство, касни крсташки ратови

Концепт *друштва на граници* (frontier society) се у историјској науци развио из теорије границе Фредерика Тарнера. Разматрајући значај границе за формирање друштва Сједињених Америчких Држава, Тарнер је границу дефинисао као место судара цивилизација и даље експанзије, одакле је изнова започињао процес друштвеног развитка (Turner, 2010: 3–4). Ова теорија је током времена доживела бројне критичке адаптације и, заједно са њима, утицала на савремено поимање границе. Интерпретације изворног концепта и даље граници приступају као месту борбе, али је схватају комплексније, додавајући јој бар још културну и религијску димензију, поред осталих (Berend, 1999: 57, 59). У том смислу, граница није само простор ратовања, већ и културне и економске размене (Pilat and Cristea, 2017: 16).

У медијевистици је до сада концепт друштва на граници примењиван на простор Родоса, Кипра, Албаније, Хрватске, Угарске и Молдавије (Housley, 1995: 109–111; Berend, 2001; Pilat, 2013). Случај Молдавије је нарочито значајан за аналогију са Српском деспотовином, јер се ради о некатоличкој држави која је била укључена у крсташке планове. Повезивање друштава на границама са крсташким ратовима у 15. веку предмет је неколико релативно новијих студија које до данас одређују методолошке правце у даљем приступу овом

¹ igor.stamenovic@filfak.ni.ac.rs

феномену (Housley, 1995; Pilat, 2013; Pilat and Cristea, 2017). Већ у класичном периоду крсташких ратова (1096–1291) уочљив је значај границе за само ратовање. Он је постао видљивији пред крај овог и нарочито у пост–класичном крсташком раздобљу (до краја 16. века). Тада је крсташки поход, све мање фокусиран на Свету Земљу, а све више усмераван на Османлије, почео да се схвата као процес у који је нужно било укључити и државе на граници (Housley, 1995: 106). Како је гранични простор постајао важнији, тако се градила и тзв. идеологија граница, која је кулминирала у идеји о *бедему хришћанства* (*antemurale Christianitatis*). Овај епитет се, са незнатним варијацијама у формулацији, од 14. до 16. века приписивао најчешће Угарској, али и Албанији, Родосу, Кипру, Пољској, Хрватској, Влашкој и Молдавији. Идеја о *antemurale Christianitatis* најбоље илуструје како се идеје и реалности граница нису подударале у сваком тренутку (Pilat, 2013, 171; Housley, 1995: 108). Поред тога, она је показатељ и снажног религијског утицаја на схватање границе код савременика.

Политичка нестабилност у Османском царству након пораза у битки код Ангоре (1402) и консолидација моћи угарског краља Жигмунда Луксембуршког (1387–1437) након 1403. године, отворили су простор за сарадњу деспота Стефана Лазаревића (1389–1427) са краљем Жигмундом. Та сарадња значила је опрезно удаљавање од обавеза према Османлијама и прихватање с вазалног односа према Жигмунду. Тиме је Деспотовина ушла у шири хришћански гранични простор према Османском царству. Наиме, обавештавајући бургундског војводу Филипа о савезу са деспотом Стефаном, краљ Жигмунд је истакао деспотову борбу против Турака и повезао вести о њему са задобијањем подршке босанског краља Остоје (Fejér, 1841: 324; Гашпаровић, 2016: 51). Убрзо је антиосманско расположење почело да буде саставни део деспотових повеља. То се уочава у тексту аренге изгубљене београдске повеље (1404/1405), повељама за Хиландар, Тисмену и Водицу, као и у Уводу Закона о рудницима (Гашпаровић, 2016: 51–52). У том контексту, значајно је укључивање деспота Стефана у витешки Змајев ред који је 1408. године основао Жигмунд са циљем борбе хришћанства *contra paganos*, примарно Османлија (Fejér, 1841: 690). У том тренутку Жигмунд још увек није издејствовао папске индугенције, па се не може у пуном смислу говорити о крсташком карактеру Реда. Међутим, његово оснивање је краљу свакако послужило да пласира крсташку идеју и појача свест о османској претњи и нужности хришћанског отпора (Whelan, 2014: 83–84). Сви наведени подаци оцртавају контуре идеологије границе Деспотовине према Османлијама. Поставши чинилац опште хришћанске границе, почела је да се посматра као простор разграничења два света, исламског и хришћанског.²

² Чињеница да нису сви чланови Реда били католици упућује на свеобухватније разумевање хришћанског света као уједињеног у борби против Турака (Fine, 2009: 465; Dase, 2000: 348). Овакво схватање границе манифестовало се и 1404. године, када је деспот Стефан, заједно са краљем Жигмундом и влашким војводом Мирчом, пружио подршку антиосманском устанку Константина и Фружина, бугарских принчева. Дејства побуњеника највероватније су захватала простор око југоисточне границе

Деспотово даље деловање на граничном простору потврђује тезу да друштва на граници представљају комплексну појаву која излази из оквира простог *судара цивилизација* (Housley, 1995: 104–119; Pilat and Cristea, 2017: 16). Иако је везивање за Жигмунда границу Деспотовине учинило местом сукоба хришћанства и ислама, истовремено је текла и политичка интеракција са Османлијама, мада најчешће не са самим султаном. Сарадња је успостављана са претендентима на османски престо у грађанском рату који је избио међу синовима Бајазита I (1389–1402), после његове смрти. Оваква оријентација можда није била случајна. Бирајући такве субјекте сарадње, деспот је, заправо, слабио централну османску власт користећи свој стратешки положај. Већ 1409. године, Стефан је склопио савез са једним од претендента, принцом Мусом (1410–1413). Активно је учествовао у битки код Космидиона (1410), где је Муса претрпео пораз од брата, султана Сулејмана (1402–1411). Сулејман је победу покушао да искористи како би у Србији, преко Вука Лазаревића и Лазара Бранковића, успоставио контролу и Мусу лишио важног савезника. У томе, међутим, није успео (Мишић, 1987: 75–80; Калић, 1982b: 84).

Мусин долазак на престо 1411. године није донео мир на источним границама Деспотовине. Раскидом савезништва започео је рат у коме је деспот Стефан најпре успео да упути офанзиву према пиротском крају (1411). Наредне две године, султан Муса је водио два похода на Деспотовину, уз гранични простор (Мишић, 1987: 75–88; Мишић и Ђокић, 2011: 133–134). Истовремено са тим дешавањима, Стефан је склопио савез са принцом Мехмедом (1413–1421), последњим преосталим претендентом на османски престо. Учествовао је на његовој страни у битци код села Чаморлу под Витошом 1413. године, где је султан Муса поражен. Граница Деспотовине је том победом проширена на област Знепоља, град Копријан и пиротску област (Крстић, 2001: 17).

Деспот Стефан је након 1411. године додатно интензивирао контакте са Жигмундом, што му је донело бројне поседе у Угарској, а Деспотовини град и рудник Сребреницу, важан финансијски ресурс (Гашпаровић, 2016: 67–60). Савезништво је свакако било корисно Жигмунду у борби око немачке круне (Антоновић, 1993: 27). Ипак, ова димензија савеза је секундарна. Контекст антиосманске кампање на источним границама хришћанства јасније објашњава деспотово јачање веза са Жигмундом. У вези са том идејом најпре стоји Жигмундово инсистирање на сазивању концила Римске цркве. Наиме, угарски краљ је од 1412. године активно радио на сазивању сабора који би довео до превазилажења црквеног раскола на Западу, насталог избором двојице папа, у Риму и Авињону, 1378. године (Whelan, 2014: 29–31). У томе је успео и 1414. године сазван је Сабор у Констанци (1414–1418). На сабору се јасно показао утицај и моћ краља Жигмунда, који је уведен у трон пред олтаром констаншке катедрале (Stober, 2014: 24–31). Превазилажење раскола избором папе Мартина V (1417–1431) ојачало је хришћанско јединство.

Папин избор је имао улогу и у Жигмундовој крсташкој политици (Whelan, 2014: 29). У нејасној црквеној ситуацији, са тројицом папа у тренутку сазивања сабора, било је тешко очекивати јединствени хришћански отпор против Османлија. Ставови старије литературе да је Жигмунд, заокупиран питањима у Средњој Европи, мање пажње поклањао граничном простору према Турцима показали су се неоснованим.³ Нема назнака да је Жигмунд икада одустао од идеје крсташког рата. Напротив, она је саставни део Жигмундове спољне политике. У периоду између 1411. и 1419. године Жигмунд је проширио Змајев ред, укључивши нове чланове. Примарна улога Реда и даље је била каналисање отпора према Османлијама. Ова улога се преплитала са јачањем моћи римског краља. Жигмунд је позицију римског краља отворено повезао са борбом против Османлија. Било кроз свој утицај међу сизеренима, било кроз говоре, јавна крштења или јавна излагања турских заробљеника, активно је радио на стварању снажног антиосманског хришћанског блока (Whelan, 2014: 90–94, 99–100).

У том контексту треба видети и деспотово „право пријатељство са западнима“, како је зближавање описао Константин Костенички, деспотов биограф (Константин Филозоф, 1989: 118). Стефан је виђен као саставни део опште хришћанске коалиције. Константин наводи да је Стефан пратио Жигмунда на сабор у Будиму, на сабор у Констанцу и на Жигмундово крунисање (Константин Филозоф, 1989: 118).⁴ Деспот није лично учествовао на Сабору у Констанци, бар не у сваком тренутку његовог трајања (1414–1418), али је српско посланство било присутно (Антоновић, 1993: 29–32). То присуство чини се природним ако се узме у обзир наведени крсташки аспект Жигмундове кампање на западу Европе и деспотово место у њој. Да се деспот потпуно сврставао уз западни крсташки блок, чак и ван антиосманског контекста, показује учешће одреда деспотове војске у хуситском крсташком рату 1421. године (Антоновић, 1992: 20).

У сличном контексту може се сагледати и присуство деспота Стефана у Будиму 1424. године, приликом посете византијског цара Јована VIII (1425–1448). Предмет Јованове посете Жигмунду било је проширење антитурске коалиције. Деспот је активно посредовао у преговорима. Иако је у том тренутку склопљено примирје Жигмунда са Турцима, деспотово понашање није остало незапажено код Османлија. Једно турско изасланство послато је у Србију са циљем да прати даље одвијање стања. По повратку из Будима, деспот није желео да прими османског изасланика и отпочео је рат (Антоновић, 1992: 20). Стефан је добио војну подршку угарског великаша Филипа де Скола-риса, мада је рачунао на ширу коалицију (Калић, 1982а: 212). Након преговора са султаном Муратом II (1421–1451), рат је убрзо окончан

³ Пример оваквог схватања изражен је у: Horvat, 1924: 263.

⁴ Под наводом да је деспот Жигмунда пратио „у Рим“ подразумевало се Жигмундово царско крунисање (1433). Ово није било могуће, јер деспот тада није био међу живима (Антоновић, 1993: 28). Међутим, није искључено да деспотов биограф овде мисли на Жигмундово крунисање за римског краља 1414. године у Ахену. Тај догађај се хронолошки уклапа са наведеним сабрањима. Константин Костенички је вероватно погрешно везао крунисање римског краља за град Рим.

са губицима на источној граници, када је изгубљен Пирот (Калић, 1979: 199; Крстић, 2001: 18). Последњу годину деспотовог живота (1427) обележио је нови османски напад, усмерен на Ново Брдо, један од најважнијих економских ресурса земље (Калић, 1982а: 216).

Ратовања у Деспотовини нису била изолована појава. Наиме, краљ Жигмунд је почев од 1423. године планирао покретање великог антиосманског крсташког рата. У ту сврху је водио преговоре са Венецијом како би обезбедио флоту. У пролеће 1426. године кренуло се са остваривањем идеје. Према плану, пољско–литванска и молдавска војска упутиле су се у Браилу (данашња Румунија), где је требало да се споје са трансилванијско–угарском војском. До тога, из неразјашњених разлога, није дошло. Одговор Мехмеда II на крсташку претњу били су координисани удари на Влашку, Србију и Босну, три државе на османској западној граници које су подржавале крсташку политику (Gemil et al., 2009, 150; Filipović, 2019: 284–285). Ово потврђује и османско посматрање Деспотовине као саставног дела хришћанске границе.

Деспот Стефан је умро 1427. године, па је његов наследник, деспот Ђурађ Вуковић, наставио рат са Турцима. Краљу Жигмунду је предао град Београд, задржао Мачву, док је заповедник Голупца одбио да Жигмунду уступи град, напавши и самог Ђурђа када је дошао пред капије. Голубац је, након снажних окршаја, припао Османлијама (Спремић, 1982b: 220–221). Уступање Београда учињено је ради снажења одбране границе. Жигмунду су и Београд и Голубац били важни као део угарске, али и опште хришћанске одбрамбене линије на Дунаву (Крстић, 2012: 125–126). Јачање утврђења на Дунаву такође је било део ширег плана одбране *бастиона хришћанства*. Ради остваривања тог циља је априла 1427. године Жигмунд позвао Тевтонски ред у Угарску и водио жестоке борбе око Голупца чији је губитак нанео *велику штету хришћанима*, како сведочи Бертрандон де ла Брокијер (Whelan, 2014: 106–117). Коначан исход ових ратовања наново је потврдио комплексност односа у друштву на граници – са Турцима је склопљен мир којим је деспот постао двоструки вазал, Угарски и Турски (Спремић, 1982b: 221).

Наредни догађај који је приближио Деспотовину крсташкој акцији против Турака био је Базелски сабор (1431–1449). Концилијарна и папска фракција у Западној цркви једнако су покренуле мисију за успостављање црквене уније са православнима, премда су се спориле око питања ауторитета у њеном постизању. Унијатском мисијом били су обухваћени “император Грка са својим митрополитом, кнез Молдавије, кнез земље Трансалпинске (Влашке – прим. И.С.), кнез Рашке са својим митрополитом и други” (Haller, 1863: 322; Антоновић, 1993: 47). Овај извод из упутства изасластву које је јануара 1433. године послато у Цариград показује да су предмет уније биле земље на граници са Османлијама. Посланицима сабора било је дозвољено да се на путу практично понашају као да је до уније већ дошло. Могли су да исповедају, опраштају грехе, носе браде и да “опште са јеретицима“

(Haller, 1863b; Антоновић, 1993: 47).⁵ Крајњи циљ уније била је хомогенизација снага за покретање крсташког рата (Housley, 2017: 132).

Исте године, Жигмунд, сада већ цар Светог римског царства, успео је да од папе Евгенија IV (1431–1447) издејствује индугенције за чланове Змајевог реда који би се упустили у рат против Турака (Whelan, 2014: 85). За то време трајали су сукоби са Османлијама у Влашкој и устанак у Албанији, потпомогнут лажном вешћу о смрти Мурата II (Спремић, 1982d: 242–243; Imber, 2006: 27). Овакав развој догађаја на граници није остао незапажен код Османлија. У јесен 1433. године Жигмунду је у Базел дошло турско посланство (Спремић, 1982d: 243). Може се претпоставити да је, поред разговора са Жигмундом, један од задатака посланства био и прикупљање информација о стању у хришћанском свету по питању потенцијалног крсташког рата.

Од 1435. године, након сабора у Братислави, деспотова земља ушла је у склоп угарског пограничног одбрамбеног система. Исте године отпочели су угарско–турски сукоби, који су у почетку заобишли Деспотовину, али је и она укључена у рат 1437. године (Спремић, 1982d: 243–244). Успех похода крсташке војске уз Велику Мораву те године примљен је са одушевљењем у Цариграду и Базелу (Whelan, 2014: 130–131). Жигмунд је децембра 1437. године умро, а на угарски престо дошао је краљ Алберт (1437–1439). Османлије су ту смену искористиле да 1438. године, након краткотрајног примирја са деспотом Ђурђем, покрену нападе на Угарску и Србију. Наредне године поход је повео лично султан Мурат II. Деспот Ђурађ је избегао у Угарску, радећи на прикупљању помоћи. Гргур Бранковић и Тома Кантакузин нису успели да одбране Смедерево које је пало 18. августа 1439. године (Спремић, 1982d: 245–246).

Деспот је свој рад на прикупљању помоћи за обнову Деспотовине уклапао у идеју о покретању крсташког рата. Краљ Алберт је наставио политику свог претходника по том питању (Housley, 2017: 141). Ђурађ је, као угарски великаш, одобрио порез за опремање крсташке војске, а сам је планирао да у Чешкој и Немачкој агитује за покретање рата (Спремић, 1982d: 246). У том смислу је важно поменути и склапање црквене уније, на Сабору у Ферари-Фиренци 1439. године. Старија литература је, превасходно на основу мемоара Силвестера Сиropула, углавном тврдила да српско посланство није учествовало на сабору (Спремић, 1982d: 247; Спремић, 1986: 413–421). Ипак, постоје индиције да је до учешћа ипак могло да дође. О присуству српске делегације на отварању сабора у Ферари недвосмислено говори папски адвокат Андреа де Сантакроче у свом сведочанству о Фирентинском сабору (Andrea de Santacroce, 1955: 30; Антоновић, 1993: 50). Ово није био изненадни потез српског деспота. Српска делегација је, заједно са цариградском, 1437. године планирала да из Цариграда отплови

⁵ Реченица „item quod possint communicare cum hereticis“ у литератури је тумачена као дозвола за причешћивање са јеретичима (В. Антоновић, 1993: 47). Међутим мало је вероватно да би причешћивање било дозвољено пре званичног проглашења уније и суштинског успостављања евхаристијског јединства. Под општењем би се овде пре могло подразумевати заједничко учествовање у богослужењима и молитвама.

у Базел, на сабор на коме је требало преговарати о унији. Исте године је доминиканац Јован Дубровчанин базелске оце извештавао да је деспот сагласан са унијом (Спремић, 1986: 416; Николић, 2017: 16). Податак Андреа де Сантакроче чини се логичним наставком такве политике. Османски притисак на Деспотовину и краткотрајно примирје са Турцима из 1437. године узимани су као разлози због кога се одбацивала могућност учешћа српске делегације (Спремић, 1986: 416; Антоновић, 1993: 48–49.). Ипак, ти аргументи су превише слаби да би се довело у питање писање папског адвоката. Напротив, османски притисак могао је да буде још јачи мотив за учешће на сабору. Ђурђеви политички и црквенодипломатски поступци у годинама пре сабора показују активан рад на постизању јединства ради јачања отпора према Османлијама.

Дуго очекивани крсташки рат је коначно покренут 1. јануара 1443. године, булом папе Евгенија IV. Стожер хришћанске војске представљале су угарске снаге, али су учешћа узели и владари области на граници са Османлијама: српски деспот Ђурађ, босански краљ Стефан Томаш (1443–1461), бугарски принц Фружин (о. 1380 – о. 1460), влашки кнез Мирча II (1428–1447) и, од 1444. године, влашки војвода Влад II Дракул (1436–1442; 1443–1447). Истовремено, у Венецији је грађена бургундска и папска флота, премда споро. У јесен 1443. године покренута је војска коју су предводили угарски краљ Владислав (1440–1444), Јанош Хуњади и деспот Ђурађ. Крсташи су се кретали трасом Цариградског друма. Након што је извојевала победу код Ниша, хришћанска војска се упутила ка Пироту и Софији. Код Златишког пролаза (данашња Бугарска) сусрела се са снажнијом османском војском 12. децембра 1443. године, па је кренула у повлачење. Током повлачења јануара 1444. године сукобила се са Турцима код Куновице (Сува планина), где су Османлије претрпеле пораз. Ова победа оставила је снажан утисак међу крсташима и у Европи. После битке, кардинал Јулијан Цезарини упутио се папи и успут ширио вести о победи, прећуткујући губитке (Imber, 2006: 15–17).

Деспот Ђурађ је понудио да крсташи презиме у српским градовима, рачунајући тако на сигурнији наставак ратовања. Понуда је, ипак, одбијена и крсташи су зиму провели у Угарској (Спремић, 1982а: 256). Упоредо са основном крсташком кампањом поведене су и, највероватније наменски синхронизоване, антиосманске акције у Грчкој, Албанији и Босни, које су повели локални великаши и владари (Спремић, 1982а: 256–257). Овај вид ратовања на више граничних подручја готово да по правилу прати већу крсташку кампању или идеју о њеном покретању.

Мировни преговори угарског и српског посланства са Турцима вођени су у току пролећа и лета 1444. године. За мир се највише залагао сам Мурат II, али и деспот Ђурађ, преко своје ћерке, султаније Маре. Крајем јула је у Сегедину коначно дошло до склапања мира између Угарске и Турске, а затим и између Деспотовине и Турске (Спремић, 1982а: 256–257; Imber, 2006: 20–24). Догађаји који су убрзо уследили показали су да у крсташким ратовима друштва на граници

нису изоловани политички чиниоци чији поступци стоје одвојено од општег крсташког циља. Наиме, током 1444. године интензивирани су припреме за наставак ратовања: изградња хришћанске флоте била је до августа завршена, копнена војска се опремала у Угарској, на Пелопонезу је Константин Драгаш утврђивао градове, а Дубровчани су позивали на оружје господаре Албаније и Мореје. На краља Владислава вршен је притисак од стране Јована VIII, који га је молио да не штети хришћанству својим миром са непријатељем, од стране пољске фракције у Угарској и кардинала Цезаринија. Последњи је имао пресудан утицај на краља Владислава и он је одустао од мира, објавивши наставак крсташког рата (Imber, 2006: 25–27).

Деспот Ђурађ није учествовао у другој фази рата. План похода је заобилазио Србију. Иако је покренута велика крсташка војска и флота, иако је Османско царство деловало слабо након Муратове абдикације 1444. године, крсташки су доживели катастрофалан пораз код Варне (10. новембар 1444). Краљ Владислав и кардинал Цезарини су погинули, а Јанош Хуњади се једва спасао (Imber, 2006: 27–31). Идеја о наставку рата фигурирала је међу крсташима још читаву једну годину, али без реалног остварења. Иако је коначан исход рата крсташки пораз, резултат се није показао потпуно неповољним за хришћанску страну. Обнова Деспотовине и задобијање две трврђаве на Дунаву од стране Влада Дракула, уз бургундску помоћ, оснажило је одбрамбени потенцијал границе, а Угарску заштитило од директних османских напада. Јанош Хуњади изашао је из рата као хришћански херој (Imber, 2006: 36).

Хуњадијево ратовање 1448. године против Турака није имало ни интензитет ни озбиљност Варнинског крсташког похода, иако је у његовој војсци било одреда Влаха, Немаца, Пољака и Чеха. Хуњади је претходно покушавао да окупи снажније хришћанске снаге, поново циљајући на савезништво са областима на османској граници, тј. са Влашком, Србијом и албанским великашима. Само су Влашка и Скендербег одговорили позитивно. Практична подршка папства је, такође, изостала. Иако је начелно одобравао рат против Турака и дао индугенције за учеснике овог похода, папа Никола V је сумњао у успех Хуњадијевог плана и покушавао да га од рата одговори. Српски деспот је, вероватно не без добре процене општег стања, одлучио да не учествује у походу. Без обзира на све то, Хуњади је септембра 1448. године повео поход који се завршио поразом на Косову октобра 1448. године (Спремић, 1982а: 263–265; Антоновић, 1993: 61; Mureşanu, 2018: 150–152).

Током овог рата Ђурђево држање је Деспотовину чинило тампон зоном између Османлија и Угарске. Иако није учествовао у рату, Ђурађ је султана Мурата II обавестио о Хуњадијевом походу. Тај чин се углавном узима као последица непријатељстава са Хуњадијем и Ђурђевој жеље да са султаном одржи коректне односе (Спремић, 1982а: 263). Међутим, не треба занемарити тезу Јована Радонића да је Ђурађ то учинио како би Скендербегу отворио простор за ангажовање у рату (Радонић, 1905: 254). Мурат се у тренутку Хуњадијевог упада

налазио под Кројом, ратујући са Скендербегом. Ђурђево обавештење Мурата је са војском преусмерило ка Косову. Скендербегова војска је након тога заиста пошла да се придружи Хуњадију, иако није успела да стигне на време. Наводна Ђурђева улога у спречавању Скендербега није доказана (Setton, 1978: 100; Vaughan, 1954: 62). Српски деспот је посредовао у мировним преговорима Хуњадија и Турака, али је мир одбио угарски Сабор. Ђурађ предлоге Сабора није пренео Османијама, па су односи са Угарима, али и са папством, за краћи период били хладни (Антоновић, 1993: 62).

До поновног укључивања Деспотовине у крсташке планове дошло је након пада Цариграда 1453. године. У були папе Николе V из 1453. године деспот Ђурађ је узет под папску заштиту, а његова вера потврђена као сагласна са вером усвојеном на Фирентинском сабору (Hofmann, 1946: 143–144, Epistola n. 307). Под истим датумом је у папском регистру забележено да је „деспоту Рашке“ заповеђено да се бори против Турака (Lukcsics, 1931: 324; Антоновић, 1993: 67). Последњи податак јасно показује који је био суштински смисао папске буле. Наредне године папа је деспоту и његовој породици издао *salvus conductus* (Lukcsics, 1931: 325; Антоновић, 1993: 67). Сви даљи поступци курије према Деспотовини били су усмерени на остварење крсташког циља. Деспот Ђурађ је 1455. године био помињан као неопходан део крсташке војске која би, према плану који је Јован Капистран предложио папи, требало да се формира ради потискивања Османлија из Европе (Andrić, 2016: 204). Иако је Капистран, након боравка у Србији 1455. године оклеветао деспота Ђурђа у писму папи, нови папа, Каликст III (1455–1458) није пуно марио за Капистранове наводе. Папа се у свом одговору Капистрану фокусирао на претњу од *неверника* више него на деспотову веру. Значај деспота Ђурђа процењиван је у контексту помоћи крсташком рату (Wadding, 1935: 296–7). У подтексту Каликстовог одговора може се назрети папино неслагање са драматичним тоном Капистрановог писма које се не бави тиме да ли је деспот поуздани савезник, већ да ли је још један непријатељ са којим се треба борити (Andrić, 2016: 222–223).

Папа се у ширењу крсташке идеје није ослањао само на делатност фрањеваца. Каликст III је 1456. године за интернунција у Србији и Албанији именовао Павла Душмана, архиепископа унијатске Крајинске архиепископије. Циљ његовог именовања било је проповедање крсташког рата (*Историја Црне Горе II*, 1970: 328). Већ обједињавање Србије и Албаније говори о начину на који је тај простор посматран у крсташким плановима курије. Интензивни контакти Свете Столице са Скендербегом и подстицање на борбу против Турака били су део крсташких планова курије (Berisha, 2017: 3077–3085).

Приближавање Деспотовине хришћанском табору, као и у претходним случајевима, за последицу је имало покретање турске војске. Након успешног похода на 1454–1455. године, у коме је пало Ново Брдо, султан Мехмед II покренуо је нови рат 1456. године. Циљ је био заузимање Београда. Припреме за одбрану су почеле крајем 1455. године. Хуњади је наоружавао Београд, а деспот Стефан снабдевао

Смедерево храном. Султанова војска је прво покушала да освоји Смедерево, али без успеха. Затим се пребацила под зидине Београда. Захваљујући успешном ратовању хришћанске флоте код Земуна, где су важну улогу имали и српски чамци, снажним градским зидинама, као и журишу хришћанских војника које је мотивисао Јован Капистран, османска војска се повукла, заједно са рањеним султаном (Спремић и Калић, 1982: 300–301; DeVries, 2009: 221–226).

Након смрти деспота Ђурђа 24. децембра 1456. године, Деспотовина је још једном разматрана као део крсташких планова у очима папства. Венецијански посланик у Будиму и сам папа Каликст III у својим писмима тврдили су да је деспот Ђурађ завештао државу кардиналу Хуану Карвахалу, папском легату у Угарској, који је са крсташима требао да преузме одбрану Деспотовине (Thallóczy & Áldásy, 1907: 200–202; Антоновић, 1993: 72). Ђурђа је у Србији, међутим, наследио син Лазар (1356–1358) који се одмах споразумео са Турцима да, уз годишњи данак, задржи власт у држави. Чини се да се није обазирао на Ђурђево завештање, премда су га на то подсећале присталице Матије Хуњадија у Угарској (Антоновић, 1993: 72). Лазар је своју подршку у унутрашњем угарском сукобу давао краљу Ладиславу V Посмрчету (1444–1457), те није био у милости Хуњадијеваца. Будно очекујући турски напад, изненада је умро јануара 1458. године (Спремић, 2013: 908). Кардинал Карвахал је уз помоћ мале крсташке војске тада безуспешно покушао да преузме власт у Србији. У јесен 1458. године успео је да заузме неколико пограничних градова и да их утврди, што је било важно за одбрамбени систем против Турака. Ипак, до преузимања власти није дошло (Антоновић, 1993: 73).

Све више је постајало јасно да власт у Деспотовини, било у случају краткотрајног намесништва Јелене Палеолог, Стефана Бранковића и Михаила Анђеловића (до марта 1358), било у случају самосталне владавине деспота Стефана (1358–1359), није била способна да се одупре моћној османској опасности. Персонална унија са Босном, остварена женидбом Стефана Томашевића принцемом Јелачом, ћерком деспота Лазара, уз подршку угарског краља Матије Корвина (1458–1490), није оснажила одбрану државе (Спремић, 1982с: 310–312). Ипак, све до коначног пада, Деспотовина није изашла из просторног оквира крсташких планова курије. Папа Пије II послао је 11. јуна 1459. године фрањевца Маријана из Сијене да проповеда крсташки рат у Србији, Босни, Хрватској, Славонији и Истри. Истовремено, кардиналу Карвахалу је благословио да даје индулгенције у Угарској као припрему за крсташки рат (Калић–Мијушковић, 1967: 186). Из овог поступка види се да је Деспотовина до краја била посматрана као део хришћанске границе. Крсташки планови су, ипак, остали само идеја. Смедерево се предало и 20. јуна 1459. године Мехемед II ушао је у српску престоницу. Вест о паду Смедерева са жалашћу је примљена у Угарској и Риму. Папа и краљ Матија оптуживали су Босанце да су продали град Турцима (Спремић, 1982с: 312–313).⁶ Србија је

⁶ Овај мит о босанској продаји је у новијој српској историографији оповргнут (В. Тошић, 2018: 695–706).

наставила да буде део крсташких планова и у наредним годинама, што потврђује континуитет статуса друштва на граници и након њиховог пада под османску власт. Слепи деспот Стефан Бранковић је са Скендербегом боравио у Риму код папе Пија II разматрајући могућност за покретање рата 1464. године. Све до угарско–турског мира 1483. године и смрти Вука Гргуљевића трајали су покушаји за ослобођење Смедерева. Упркос свему, отпор Османлија није се могао лако сломи-ти и Смедерево је остало у турским рукама (Спремић, 2012: 13–29.).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

- Andrea de Santacroce. *Acta Latina Concilii Florentini*. Edited by Georgius Hofmann. Vol. VI. Roma: Pontificum Institutum Orientalium Studiorum, 1955.
- Fejér, Georgius. *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus Ac Civilis*. Vol. X/4. Budae, 1841.
- Haller, Johannes, ed. *Concilium Basiliense. Studien Und Quellen Zur Geschichte Des Concils von Basel. Studien Und Dokumente Zur Geschichte Der Jahre 1431 – 1437*. Vol. I. Basel, 1863a.
- Haller, Johannes, ed. *Concilium Basiliense. Studien Und Quellen Zur Geschichte Des Concils von Basel. Studien Und Dokumente Zur Geschichte Der Jahre 1431 – 1437*. Vol. II. Basel, 1863b.
- Hofmann, Georg, ed. *Epistolae Pontificiae Ad Concilium Florentinum Spectantes*. Vol. 3. Roma: Pontificum Institutum Orientalium Studiorum, 1946.
- Lukcsics, Pál, ed. *Diplomata Pontificum Saec. XV*. Vol. 2. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1931.
- Thallóczy Lajos, and Antal Áldásy. *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum = Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1907.
- Wadding, Luke. *Annales Minorum Seu Trium Ordinum a S. Francisco Institutorum*. Vol. 12. Quaracchi, 1935.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrić, Stanko. “Saint John Capistran and Despot George Branković: An Impossible Compromise”. *Byzantinoslavica – Revue Internationale Des Études Byzantines* 75 (2016): 202–227.
- Антоновић, Милош. “Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред”. *Историјски гласник* 1–2 (1992): 15–23.
- Антоновић, Милош. “Папство и Србија у XV веку”. *Додатак Историјском гласнику* 1–2 (1993).
- Berend, Nora. “Medievalists and the Notion of the Frontier”. *The Medieval History Journal* 2, 1 (1999): 55–72.

- Berend, Nora. "Hungary: A Frontier Society". In *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and "Pagans" in Medieval Hungary, C.1000 – C.1300*, 6–41. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Berisha, Gjon. "Dimension of Skanderbeg's Relations with the Holy See in the Face of Ottoman Invasions". *European Academic Research* V, 7 (2017): 3073–3093.
- Dacre, Jonathan. *The Knights of the Crown: The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe, 1325–1520*. Woodbridge, Rochester, Ny: The Boydell Press, 2000.
- DeVries, Kelly. "Conquering the Conqueror at Belgrade (1456) and Rhodes (1480): Irregular Soldiers for an Uncommon Defense". *Revista de História Das Ideias* 30 (2009): 219–232.
- Filipović, Emir. *Bosansko Kraljevstvo i Osmansko Carstvo (1386– 1463)*. Sarajevo: Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, 2019.
- Fine, John V. A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor: The University Of Michigan Press, 2009.
- Гашпаровић, Стела. *Србија и Угарска од 1402. до 1460. године* (докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2016.
- Gemil, Tahsin, Remus Bejan, and Paul Sanders. *Romanians and Ottomans in the XIVth – XVIth Centuries*. București: Editura Enciclopedică, 2009.
- Horvat, Rudolf. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Tiskara Merkur, 1924.
- Housley, Norman. "Frontier Societies and Crusading in the Late Middle Ages". *Mediterranean Historical Review* 10, 1–2 (1995): 104–119.
- Housley, Norman. "Ending and Starting Crusades at the Council of Basel." *Crusades* 16 (2017): 115–146.
- Imber, Colin. *The Crusade of Varna, 1443–45*. Farnham: Ashgate, 2006.
- Историја Црне Горе*, Vol. 2. Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970.
- Калић, Јованка. "Пиротски крај у средњем веку". *Пиротски зборник* 8–9 (1979): 185–201.
- Калић, Јованка. "Немирно доба". У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић, 75–87. Београд: Српска књижевна задруга, 1982а.
- Калић, Јованка. "Доба привидног мира". У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић. Београд: Српска књижевна задруга, 1982б.
- Калић–Мијушковић, Јованка. *Београд у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 1967.
- Константин Филозоф. *Повест о словима: Сказаније о писменех: изводи; Житије деспота Стефана Лазаревића*. Ур. Гордана Јовановић. Београд: Српска књижевна задруга, 1989.
- Крстић, Александар. *Понишавље у XV веку*. Београд: Ц–принт, 2001.
- Крстић, Александар. "Краљ Жигмунд у Борчи, или када је и како Београд предат Угрима 1427. године?". *Историјски часопис* 61 (2012):

- 115–125.
- Leszka, Mirosław. “Kwestia Tzw. Powstania Konstantyna I Frużyna W Bułgarskiej Literaturze Naukowej”. *Balkanica Posnaniensia Acta et Studia* 21 (2014): 5–12.
- Мишић, Синиша. “Поход султана Мусе на Деспотовину и источна српско–турска граница”. *Историјски гласник* 1–2 (1987): 75–88.
- Мишић, Синиша и Небојша Ђокић. “Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији”. У *Капија Поморавља*, 109–152. Варварин: Скупштина општине Варварин – Историјски архив Крушевац, 2011.
- Mureşanu, Camil. *John Hunyadi: Defender of Christendom*. Las Vegas and Oxford–Palm Beach: Center for Romanian Studies, 2018.
- Николић, Маја. “Византија и Србија у време фирентинске уније цркава”. *Зборник Матице српске за историју* 96, 2 (2017): 9–23.
- Pilat, Liviu. “Between Ottoman Empire and Latin Christendom: Moldavia as Frontier Society in the Late Middle Ages”. In *Europe and the “Ottoman World”: Exchanges and Conflicts: (Sixteenth to Seventeenth Centuries)*, edited by Radu G. Păun, 171–193. Istanbul: The Isis Press, 2013.
- Pilat, Liviu, and Ovidiu Cristea. “Introduction”. In *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*, 1–26. Leiden: Brill, 2017.
- Радонић, Јован. *Западна Европа и балкански народи*. Нови Сад: Матица српска, 1905.
- Setton, Kenneth Meyer. *The Papacy and the Levant, 1204–1571: The 15th Century*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1978.
- Спремић, Момчило. “Почетак владавине Ђурђа Брнаковића”. У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић, 218–229. Београд: Српска књижевна задруга, 1982а.
- Спремић, Момчило. “Први пад Деспотовине”. У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић, 241–253. Београд: Српска књижевна задруга, 1982б.
- Спремић, Момчило. “‘Дуга војна’ и обнова државе”. У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић, 254–267. Београд: Српска књижевна задруга, 1982с.
- Спремић, Момчило. “Пропаст средњовековне државе”. У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић, 303–313. Београд: Српска књижевна задруга, 1982д.
- Спремић, Момчило. “Срби и Флорентинска унија цркава 1439. године”. *Зборник радова Византолошког института САНУ* 24–25 (1986): 413–421.
- Спремић, Момчило. “Борбе за ослобођење Смедерева (1459–1485)”. *Смедеревски зборник* 3 (2012): 13–29.
- Спремић, Момчило. “Деспот Лазар Бранковић”. *Зборник радова Византолошког института* 43, 50–2 (2013): 899–912.

- Спремић, Момчило и Јованка Калић. “Султан Мехмед II Освајач и Србија”. У *Историја српског народа II*, ур. Сима Ћирковић, 289–301. Београд: Српска књижевна задруга, 1982.
- Stober, Karin. “Sigismunds Meisterstück”. *Damals* 46, 2 (2014): 24–31.
- Тошић, Ђуро. “Босанска назови кривица за пад српске деспотовине”. *Пренос моштију Светог Луке у Смедерево*, 2018.
- Turner, Frederick Jackson. *The Frontier in American History*. Mineola–New York: Dover Publications, 2010.
- Vaughan, Dorothy Margaret. *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350–1700*. Liverpool: AMS Press, 1954.
- Whelan, Mark. *Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat, C. 1410–1437*. (doctoral thesis). London: University of London, 2014.

SERBIAN DESPOTATE AS A FRONTIER SOCIETY IN THE ANTI-OTTOMAN CRUSADES AND CRUSADER PLANS (1402-1459)

Summary

The paper analyzes political and religious processes at the eastern border of Christendom in the 15th century and the role of Serbian despotate in them. The despotate is observed through the concept of frontier society in terms of the plans for raising the crusade against the Ottoman Empire. The status of frontier society implies expanding the term of frontier beyond the strictly political frames and including religious and cultural factors into the definition. This approach can help with analyzing of the ideology of frontier of the Serbian despotate, incorporated into the idea of united Christian frontier, so called bulwark of Christendom. The paper follows the relationships between Serbian despotate and Papacy and Hungary, as well as the impact of the crusading ideas on those relationships, given that they were the advocates of crusading ideas in the 15th century.

Key words: Frontier society, Serbian despotate, Ottoman Empire, Later crusades.